

Капалбаев О.Э.

КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ СЫРТ КИЙИМИ: ТОН

Капалбаев О.Э.

КЫРГЫЗСКАЯ ТРАДИЦИОННАЯ ВЕРХНЯЯ ОДЕЖДА: ТОН

О.Е. Kapalbaev

KYRGYZ TRADITION OUTER WEAR: TON

УДК: 391

Макалада кыргыз элинин салттуу сырт кийимдеринин бири катары белгилүү болгон тондун көчмөн элдердин турмушундагы алган орду, жасалышы, боёлушу тууралуу каралды. Көчмөн элдер жашаган аймактарынын климаттык өзгөчөлүктөрүнө, коомдук абалына, аткарган иштерине жараша тондун түрлөрүн жасоону өздөштүрүшкөн. Коомдун өнүгүшү, башка элдер менен болгон этномаданий байланыштардын күчөшүнө байланыштуу тондун формасы, жасалуу ыкмалары да чоң өзгөрүүлөргө тууш келген.

Негизги сөздөр: кыргыз эли, салттуу, тери, тон, өзгөчөлүк, түрлөрү.

В статье рассмотрена история кыргызской традиционной верхней одежды – тон. Важность значения, которое она приобрела в жизни кочевого народа, а также процесс изготовления и методы покраски. Приведена классификация этого вида верхней одежды, связанная с климатическими особенностями проживания кочевого народа, социальным статусом и выполняемой работой. Показано, как в процессе развития общества и укрепления этнокультурных связей происходило и изменение форм, методов изготовления, приемов украшения этой верхней одежды.

Ключевые слова: кыргызский народ, традиции, кожа, тон, особенности, виды.

The article is devoted to the history of Kyrgyz traditional outerwear - tone. The importance of the value that it acquired in the life of the nomadic people, as well as the manufacturing process and methods of painting. A classification of this kind of outerwear is given, related to the climatic features of the nomadic population, social status and work performed. It is shown how in the process of the development of society and the strengthening of ethno-cultural ties, there has been a change in the forms, methods of production, and methods of decorating this outer wear.

Key words: kyrgyz people, traditions, leather, ton, features, species.

Кыргыз элинин көркөм жасалга-колдонмо кол өнөрчүлүгүнүн эң кызыктуу тармагынын бири териден жасалган кийим-кечектер болуп эсептелет. Кийим-кечектер материалдык маданияттын негизги өзөктөрүнүн бирин түзүп, ар бир элдин тарыхын, маданиятын, чарбасын, этномаданий байланыштарын аныктоочу негизги каражаттардын катарына кирет [12, 81-б.].

XIX кылымдын экинчи жарымынын аяктарында кыргыз жерине келген медициналык кызматкер, саякатчы жана изилдөөчү В.И.Кушелевский: Бизге жылуулукта берген меш, үйдүн дубалдары болсо, кыргызга жылуулукту анын кийими берүүгө милдет-

түү болгон [15, 351-б.], – деп жергиликтүү кыргыз элинин кийими тууралуу кызыктуу маалыматын калтырган.

Кыргызстандын түштүк аймагында жашаган кыргыз урууларынын материалдык маданиятын жана колдонмо өнөрүн изилдеген белгилүү советтик этнограф К.И.Антипина: Борбордук жана Орто Азиянын көп элдери сыяктуу эле кыргыздар дагы кыштын суугунда жана бийик тоолордо кийип жүрүүгө ыңгайлуу болгон тон, постундарды пайдаланып келишкен. Түштүк кыргыздарынын адигине тобу, түндүк кыргыздар, казактар, алтайлыктар, башкырлар «тон» деп аташа аташа, Фергана өрөөнүнүн элдери, анын ичинде ичкиликтер «постун» деп аташкан [5, 227-б.], – деп тондун аталышы тууралуу маалымат келтирип өтөт. «Постун» сөзү кыргыз тилине иран сөзүнөн ооп кирген [14, 611-б.].

Тон негизинен жаш-карысы, аял-эркегинин бардыгына тандык кийимдердин бири болуп саналат. Бирок колунда жок адамдар өзгөчө эркектер жайыкышы дебей күндө кийип жүрүшкөндүгү белгилүү. Койдун терисинен жасалган тонду жаш балдарга үч жаштан баштап кийгизе башташкан. Өткөн мезгилдерде тон боз үйдө жашаган көчмөн элдердин күнүмдүк турмушунда эң маанилүү буюмдарынын бири болгон [5, 227-б.].

Хакас элинин белгилүү окумуштуусу, этнограф В.Я.Бутанаев хонгорлордун (хакас) улуттук кийимдери тууралуу илимий эмгегинде тондун кийилиши жөнүндө төмөндөгү маалыматтарды келтирип өтөт: ... Балким, байыркы мезгилдерде койдун терисинен жасалган тон бардык мезгилде кийиле берген кийим болсо керек. ... Мисалга алсак жакыр адамдар тонду жай мезгилинде дагы кийип жүрүшкөн. Күн өтө ысып кеткен мезгилдерде колдорун жеңден чыгарып киндикке чейинки жылаңач денесин көрсөтүп жүрө беришкен. Тонду белге курчалган кур кармап калган. Тондун мындай кийилиши «пилтирик» деп аталып, бул Түштүк Сибирь элдеринин бардыгында кездешкен [7, 38-б.].

М.Т.Айтбаев: Колунда жок жарды-кембагалдар койдун терисинен жасалып, ал мажрүм талдын кабыгынан алынган боекко боелгон, күрөң түстүү тондорду кийип жүрүшкөн. Койдун өтө жакшы ийленген, бирок боелбогон ак тондорду колунда бар адамдар деле кийишкен. Тондун өңүрү кара койдун териси менен жээктелип, жакасы үч бурч сыяктанып, артка кайрылып ташталган [2, 111-б.], – деп тондун кийилишинен сырткары, анын боелушуна дагы

токтолуп кетет. Чындыгында боекту жасап алуу анчалык деле күчтү, изденүүнү талап кылган эмес.

Ал эми тондун жайы-кышы дебей кийилип жүрүшүнүн себеби ошол кездеги социалдык-экономикалык абалга толук көз каранды болгон. Анткени көчмөнчүлүк жана жарым көчмөнчүлүк менен кесиптенген элдин басымдуу бөлүгү кездеме менен камсыз боло албаган. Ошол эле учурда ал мезгилдеги товардын жалгыз гана эквиваленти катары белгилүү болгон малы дагы аз болгондуктарына байланыштуу керектүү буюмдардын бардыгын айырбаштап алууга мүмкүнчүлүктөрү жеткен эмес. Ошондуктан кенен жана бекер болгон терилерден өздөрүнүн мүмкүнчүлүктөрүнө, чеберчиликтерине жараша ийленип, тигилген тондорду жайдыр-кыштыр кийип жүрүүгө аргасыз болушкан.

Кышкы тыш кийим кой терисинен тигилген, ошол эле териден же суурдун терисинен жакалар тонго (ичик) салынган. Тон эки түрдө: жакасыз жана кайырма жакалуу деп экиге бөлүнгөн, – деп тондун жакасына карата анын бөлүнүшү тууралуу этнографтар С.М.Абрамзон, К.И.Антипина, Н.С.Момунбаевалар [1, 364-б.; 5, 227-б.; 18, 125-б.] токтолуп өтүшөт. Ошол жерде К.И.Антипина: Байыркы мезгилдерде тондор жакасыз жасалса, кийинки мезгилдерден гана баштап жакалуу тондор жасала баштаган. Тондун кырактары 4-5 см көрпө менен узунунан жээктелсе, айрым учурларда ак, кара түстөгү көрпөлөр менен эки катар узунунан жээктелип жасалган. Экинчи ак тилкесине ак серкенин териси керектелген [5, 227-б.], – деп жакалуу тондордун кийинки мезгилдерде жасала баштагандыгын белгилейт.

Бирок 1920-жылдардан баштап кыргыз сөздүгүн түзүүгө киришип, ал үчүн Кыргызстандын бардык аймактарын кыдырган К.К.Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүнө» көңүл бурушкан эмес. Себеби академик К.К.Юдахин сөздөрдү чогултуу менен гана чектелип калбастан, кайсыл бир буюмдун же башка нерселердин түрлөрүн, алардын бир нече маанилери тууралуу тарыхый-этнографиялык баалуу маалыматтарды да жыйнап, аларды сөздүктүн мазмунуна кошуп кеткен.

Алсак, биз изилдөө жүргүзүп жаткан тон тууралуу төмөндөгүдөй маалыматтарды келтирет: Кыргыз элинде тондун бир нече аталыштагы түрлөрү кездешкен. Алсак, *жакалуу тон* – бай адамдар, ак сөөктөр кийишкен; *жакасыз тон* – колунда жок жакыр адамдар кийген; *куу тон* же *куур тон* – териси жакшы ийленбей калып, кудурап үн чыгып тургандыктан аны жылкынын май менен майлап коюшкандыктан *май тон* деп дагы аташкан. Мындай тондорду көбүнчө колунда жок кедей-кембагалдар кийишкен [11, 12-б.]. Памир тоолорунда жашаган кыргыз-кыпчак уруусунун ичинде куу тон деп аталган урук дагы кездешет [10, 250-б.]; *кыска же чолок тон* – көбүнчө жөө жүргөн учурларда кийилген. Ичкилик тобунун кыпчак уруусунда калта (кыска) тон аталган урукту да белгилөөгө болот [10, 248-б.] Бул тонго байланыштуу төмөндөгүдөй макалды дагы чыгарышкан: «Өзүнө карап тон бычпа»;

көрчөө тон – өтө эскирип, мурунку ак же сары түсүн жоготуп каралжын тартып кеткен тон жогорудагыдай аталган; *кыз-күйөөнүн сый тону* – аты айтып тургандай эле үйлөнүү-үлпөт тоюнда, кыз оюнунда кыз-күйөөнүн кийген сый кийими; *борумдуу тон* – сыйлуу, урматтуу адамдарга арналып тигилген же тартууга берилген тон. Сый тондордун бардыгы жакалуу тонго кирген. *Чен тон* – түндүк кыргыздарда XIX кылымдын экинчи жарымынан кийин орус оторчулугу мезгилинде орус администрациясы тарабынан чин, даража алган мезгилде жонуна жабылган тон аталса, түштүк кыргыздарда жеңдери, кыргак, этектери кооздолуп жасалган тон [11, 748-б.]. Булардан сырткары «Манас» эпосунда күрөөкө тон дагы кездешет. *Күрөөкө тон* – (кыргызча эскиче, байыркы түрк тилдеринде күрөкө – ургаачы аюу) – аюунун терисине асыл кездемеден ичтелген сый тон, кийим [16, 745-б.]. Албетте, бул жерде күрөөкө тонду ичккке да, жоокердик кийимге да кошсо болот. Бирок аты тон деп аталып жаткандыктан биз, тондордун санына коштук.

XIX кылымдын аягында көл өрөөнүндө байлардын же колунда бар адамдардын балдары кулундун терисинен жасалып «даакы» аталган тонду, баштарына түлкүнүн же суусардын терисинен тигилген тебетейлерди башына кийип жүрүшкөн [8, 173-б.].

Кыргыз эл жазуучусу Түгөлбөй Сыдыкбековдун «Көк асаба» тарыхый романында: ... Кара кундуздун тигилген кыргак тебетейинин жылбырскы (курсактан өлүп түшкөн кулун, музоо, козунун териси жылбырскы деп аталган) тышталган шоңшогой төбөсүнө тагылган кызыл чачык желге лепилдейт. ... Үстүндөгү кулун даакысы суу куйгандай – далысы, ийни, жеңдери күнгө чагылышат [19, 15-б.], – деп сүрөттөлөт. Бул сырт кийимдин дагы аты тон аталгандыктан тондун катарына кошулду.

Казактарда эчкинин терисинен дагы тондор жасалган. Ал *кылка тон* деп аталган [17, 110-б.].

Жогорудагылардан көрүнүп тургандай көптөгөн окумуштуулар белгилеп өткөн тондун эки түрү эмес, онго жакын түрү жасалып келгендиги белгилүү болуп жатат.

Грумм-Гржимайло өзүнүн эмгегинде кыргыздар эч качан кыска тон кийүүсү мүмкүн эместигин белгилеп өтөт. Себебин тондун үстүнөн тартылган кемерге курал-жарактардан сырткары кестик жана бүлө же кайрак кындары менен илүүгө мүмкүн болбогондугу [9, 176-б.] менен түшүндүрүүгө аракет кылат. Бирок териден жасалган ошол эле бешмант, күрмөлөргө дагы кемер же кур курчалган [3, 199б: 95]. Анткени кур көкүрөктүн жагдайып ачылып калбай тыкан жүрүшүн жана жылуулукту камсыз кылган. Албетте, курчалган кемерге кестик, бүлө, оттук таш өндүү күндө колдонулуучу буюмдарды илип алуу ыңгайлуу болгон. Ошондуктан кыска тондор дагы жасалгандыгын белгилеп кетүүгө болот [11, 5-б.].

Тондун, ичкигин узун жана кыска тигилиши да чоң мааниге ээ. Кыштын күнү атчан жүргөн адам,

жылкычылар, чабандар узун этектүү тондорду кийишкен. Себеби узун тон же ичик атка олтурганда эки тизесин жаап, кымтыланганга өтө ылайыктуу болсо, кыска тондор жөө жүргөн адамдарга ыңгайлуулугу менен айырмаланган.

Кытай Эл Республикасынын Кызыл-Суу автономиялык областындагы жашаган кыргыздардын этникалык тарыхын, маданиятын жана чарбасын тарыхый-этнографиялык негизде изилдеген белгилүү окумуштуу, профессор А.А.Асанканов дагы Кызыл-Суулук кыргыздардын койдун терисинен ар кандай узундуктагы, четтери чүпүрөк менен кыюланган тондорду тигишкендигин белгилеген [6, 195-б.].

Эми тондун жасалышы, колдонулган ыкмалары тууралуу токтолуп өтсөк. Тонго деп ылайыкталып алынган койдун терисин бычактын мизи менен тилип албашы үчүн абдан кылдаттык менен сыйрып алышкан. Бычактын мизи тийип кесилип калган жерлерден жүндөр булайып чыгып комсоо көрүнүп калат. Терини челдөөдө, аны кургатууда да өтө чеберчилик талап кылынган. Себеби күнгө жайылып калган тери калдайып катып калгандыктан аны иштетүү оор болуп калган. Ошондуктан көлөкө жерге жайып кургатып алышат. Терини челдегенде уздардын чеберчиликтерине жана үйрөнгөн ыкмаларына жараша айран, сүзмө, буудайдын ачытылган кебектерин пайдаланышкан [11, 4-б.; 17, 125-б.].

Тонго ылайыкталып жуулуп, ийленип, төрт тарабы тегизделген тери тон кийими бир канча бөлүкчөгө бөлүнүп бычылган. Чебер аялдар тондун этек бөлүгүн өзүнчө тигишкен. Этек бөлүгүн төрт тилкеге бөлүп бычышкан. Анын ар бир бөлүкчөсүнүн этеги жазы, бел бөлүгү ичкерип кетет. Төрт бирдей бөлүкчөнү шоона же жылкынын жалынан алынган кылдар менен бекемдеп чыгышат. Андан кийин астыңкы көкүрөгү, далысы бириктирилген. Көкүрөк жана далысын бөлүктөрү биригип этегине кошулат. Кийимдин тулкусу чыккандан кийин эки жеңи ийиндерге тигилет. Тигилиштери бекем болушу үчүн кайтарма ыкмасын пайдаланышкан [18, 125-б.].

Хакас чеберлери дагы тондун жеңдерин эң артында тигишкен. Этектеринин алдыңкы жана арткы бөлүктөрүнүн узундугу дагы каралган. Алдыңкы жагына караганда арткы бөлүгү согончокко тийип тургандай узунураак жасалган. Себеби атка мингенде артка тартып калбай ыңгайлуу болушун камсыз кылган. XIX кылымдын биринчи жарымына чейин хакас эли тондоруна жаканы тик салышкан. Андан кийинки мезгилден гана кайырма жакаларды сала баштаган. Мындай кайырма жакалуу тондор тувалыктарга, алтайлыктарга жана башка түрк-монгол элдеринин бардыгына эле мүнөздүү экендиги белгиленет [7, 39-б.].

Орточо жасалган тонго беш же алты койдун териси жумшалса, чоңураак жасалган тондорго сегиз-тогуз койдун териси керектелген. Бул жерде тондун арткы бөлүгүнө, алдыңкы өңүрүнө, жеңдерине жана жакасына ар бирине бирден төрткө чейин койдун териси жумшалган. Ушундай эле

ыкманы хакасиялык чеберлер да пайдаланышкан. Хонгорлордун тонуна тогуз койдун териси керектелген: далысына – үч, ар бир жеңге бирден – эки, алдыңкы бөлүгүнө экиден – төрт. Ал эми орустардын тонуна жети койдун териси керектелген [7, 38-б.].

Тонду ар бир эле аял тиге берген эмес. Себеби анын этек-жеңин, колтук-башын, көкүрөгү-далын ченеп бычып алууга каныккан, тажрыйбасы бар бычмачылар гана керектүү бөлүктөрүн бычып бере алган. Ал эми бычылган, даяр терилерди кошуп, тигип алуу жеңилге турган. Уздар тонду тигүүдө жүндөн атайын ийрилип жасалган шоона жиби менен тигишкен. Тондун эки ийини кичине жантайыраак бүрүлүп, жеңдери кенен жана бош болуп, этеги жайык тигилип, жыты буркурап турат.

Кыргызстандын түштүк аймагынын чыгыш аймактарында мурун тондун эки капталы туюк жасалып келсе, азыркы мезгилде жырык түрүндө жасала баштады. Ал эми этеги жырык тондор батыш аймактарында мурунтан эле жасалып келген [5, 227-б.], – дейт К.И.Антипина. Демек, тон этегине жараша дагы туюк жана жырык түрүндө жасалып келгендиги белгилүү болуп жатат. Ошондой эле жасалган тондун жыты тууралуу көптөгөн этнографтар, экспедициясынын катышуучулары баса белгилеп өтүшөт [8, 186-б.; 5, 227-б.].

1951-жылы СССРдин Илимдер академиясынын Этнография институту тарабынан уюштурулуп, анын башында турган С.М.Абрамзон, К.И.Антипина, Г.П.Васильева, Е.И.Махова, Д.Сулаймановдор Ысык-Көл өрөөнүнүн түштүк жагында жайгашкан Чычкан жана Дархан айылдарына жасаган этнографиялык экспедициясында: ... XIX кылымдын экинчи жарымынан баштап эркектердин тондору койдун терисинен жасалып, тондун өңүрү жана жээктерине андын терилери жээктелбей, кара койдун териси жээктелип, жакасы чоң кайырма түрүндө тигиле баштаган [8, 176-б.], – деп орустардын келиши менен тондордун жасалышында да чоң өзгөрүү болгондугун баса белгилешет.

Тондун этегине, жеңине үч-төрт эли жоондукта баркыт, чий баркыт же тукаба кездемесинен жээк салынган. Антпесе, биринчиден, жеңдеги жүндөр булайып чыгып, жумуш кылып жаткан адамга чоң тоскоолдуктарды жараткан. Экинчиден, колду, билекти өйүп коюушу да мүмкүн болгон. Үчүнчүдөн, көркөмдүк жагы дагы каралган. Тондун этек, жеңи узун түрдө жасалып, астыңкы ачыгына боо байланган. Боо көкүрөк тараптын жабык болуп турушун камсыз кылган. Тондун жакасы өзүнчө бычылып, эң артында тигилген. Айрым учурларда жеңдин көркөмдүү жана сыйлуу болушу үчүн аны айланта кара же ак жүндүү, иштетилген тери менен жээктеп коюшкан. Мындай тон сый тондордун катарына кирген [11, 5-б.; 18, 125-126-б.].

Чеберлер тондун чен өлчөмүн алууда беш манжанын жардамы менен өлчөп алышкан. Алсак, бир эли, эки эли ... (манжанын эни); укум – бармак менен сөөмөйдү кергендеги аралыгы; карыш – бармак менен ортон манжанын аралыгы. Мына ушундай

жөнөкөй ыкмалар менен өлчөнгөн. Мындай ыкманы хакас элдеринин чебер аялдары дагы колдонушкандыгын В.Я.Бутанаев [7, 38-б.] белгилеп өтөт.

С.К.Алымкулова кыргыздар менен алтайлыктардын тондорунун үлгүлөрүндө, тигилишинде гана окшоштуктар болбостон аталышындагы өтө жакындыктар бар экендигин айткан. Алсак, этек (алтайлыктарда – эдек), тери (алтайлыктарда – тере), жең, ийин, арка, көйнөк, жаргак, тон, чепкен, кур, мээлей, топчу ж.б. [4, 346-б.] бирдей аталаарын мисал катары көрсөтөт.

Тон жасала турган кой терилерин боекко салуу, өңдөө иштери аялдар жасай турган иштердин катарына кирген. Тонго түс берүүдө кайнатылган борду терини бетине сүртүшкөн мезгилде ак түс келип чыккан. Түштүк кыргыздарынын уздары сары түстү алыш үчүн анар жемишинин кабыгын майдалап, жанчып сууга кайнатуу жолу менен алышкан. Тери сары түскө келгенге чейин улам себип, кургатып турушкан. Кыш мезгилдеринде сары же кара түскө боелгон койдун терисинен жасалган тондорду кийип жүрүү үчүн атайын кара, сары түстөргө боешкон [8, 186-б.]. Кара түс аска-таштардын беттерине жабышып өскөн эңилчектерди, шыраалжынды, сары түстү талдын тамырларын кайнатуу жолдору менен алынган [11, 2016:4].

Өңдөлгөн тон – бордолгон тон. Ал аппак келген. Ышкын түпкө боелгон тондорду негизинен жаштар кийишкен. «Тон жылуусун ээси билет», «Тогуз катар торкодон, Токту акемдин түгү өтгү», – деген эл арасында тонго байланышкан накыл кептер да жолуккан [13, 388-б.].

Түштүк кыргыздары тонду эки түргө: ак жана саргыч түскө боёп келишкен. Биздин оюбуз боюнча ар бир топтун өзүнүн жакшы көргөн түстөрү болушу мүмкүн. Мисалы, Баткен районунун Самаркандек айылында көп мезгилдерден бери чогуу жашап келе жаткан кыпчак жана ават урууларын алсак, кыпчактар ак түстүү тондорду кийип жүрүшсө, аваттар саргыч түстөгү тондорду кийишет. Кыргыздардын арасындагы мунгуш жана адигине топтору ак түстөгү тондорду кийүү адатын сактап келишкен [5, 227-б.].

Кыргыз эли байыртадан эле кийимдерди, өзгөчө эркек адамдардын кийимин, баш кийимдерди тепсенди жерге таштабоого, аттоого тыюу салып, мындай ырымдарды бекем сакташкан. Хакас элдеринде да тонду жерге жаткыруунун өзүнчө ишеними, ырымы болгон. Алсак, аны жаткан адамга туура-сынан коюп, жакасын дубалга каратышкан. Башына жакасын ыргытып коюу тыюу салынган. Анткени өлгөн адамдардын башына гана жабылгандыгын профессор В.Я.Бутанаев белгилейт [7, 38-б.].

Жыйынтыктап айтканда, тон, көчмөн элдерди жайдыр-кыштыр сууктан, күндөн, шамалдан коргогон ишенимдүү кийимдердин бири болгон. Ошондуктан тонду жасоодо теринин ашатылышына, ийленилүүсүнө, жууп-тазаланышына, боёлушуна,

бычылып-тигилишине, узун-кыскалыгына, жака, жең, этектеринин көркөмдүүлүгүнө өзгөчө көңүл бурулган. Анткени кандай гана кийимдин түрү болбосун, ал адамдардын коомдогу ордун жана ролун кайсыл бир деңгээлде аныктап турган.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер / Котор. С.Мамбеталиев, Д.Сулайманкулов, С.Макенов. – Б.: «Кыргызстан – Сорос» фонду, 1999. – 896 б.
2. Айтбаев М.Т. Историко-культурные связи киргизского и русского народа (по материалам Иссык-Кульской области Киргизской ССР). – Фрунзе: Издательство АН КиргССР, 1957. – 172 с.
3. Акматалиев А.С. Кыргыздын кол өнөрчүлүгү: Колдонмо/Көркөмдөгөн сүрөтчү К.Кошалиев; Илим. проп. «Мурас» ишкер долбоору.– Б.: Кыргызстан, 1996.– 328б.
4. Алымкулова С.К. Общность в материальной культуре алтайцев и кыргызов. Поселения и жилища / Кыргызы: в 14-ти т. – Б., 2011. – Т. 11. – С. 337-360.
5. Антипина К.И. Особенности материальной культуры прикладное искусство южных киргизов. По материалам, собранным в южной части Ошской области Киргизской ССР. – Фрунзе: Издательство Академии наук Киргизской ССР, 1962. – 288 с.
6. Асанканов А.А. Жуңго Шинжаң кыргыздары. – Артыш: Кызылсуу кыргыз басмасы, 2013. – 306 б.
7. Бутанаев В.Я. Национальная одежда хонгорцев / Хоорай чонның сыймалыкха паза суре кисчең киптери. – Абакан, 2015. – 336 б.
8. Быт колхозников киргизских селений Чичкан и Дархан / С.М.Абрамзон, К.И.Антипина, Г.П.Васильева, Е.И.Махова, Д.Сулайманов. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 324 с.
9. Грумм-Гржимайло Г.Н. Киргизы. – Ленинград, 1933. – С. 176-183.
10. Жолдошев Н.Ж. Кыргыз элинин ичкилик уруулары. – Б.: «Туар», 2016. – 288 б.
11. Капалбаев О.Э. Автордун талаа материалы. Ош обл., Чоң-Алай району, №1. – 2016. – 25 б.
12. Капалбаев О.Э. Кыргыздардын териден жасаган идиш-аяктары: чанач, меш, көнөк, көнөчөк // Республиканский научно-теоретический журнал. Известия вузов №1, 2017. – Б. 81-84.
13. Кыргыздар: он төрт томдук. 12 том. – Б.: Бийиктик, 2011. – 464 б.
14. Кыргызско-русский словарь. Около 40000 слов / Сост. К.К.Юдахин. – Б.: «Кут-Бер», 2015. – 976 с.
15. Кушелевский В.И. Материалы для медицинской географии и санитарного описания Ферганской обл. – Новый Маргелан: Ферг. обл. стат. ком., Т.2.– 1891.–479 с.,
16. Манас: Кыргыз элинин баатырдык эпосу: 2-китеп. С.Орозбаковдун варианты / Сүрөтчүсү Б.Жайчыбеков. – Б.: Кыргызстан. 1995. – 800 б.
17. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Том 1. – Алма-Ата: Өнөр, 1986. – 256 с.
18. Момунбаев Н.С. Түштүк кыргыздардын салттуу кийимдери (XIX к. аягы – XX к. башы. Этнографиялык талаа материалдарынын негизинде). – Б., 2014. – 198 б.
19. Сыдыкбеков Т. Көк асаба: Тарызый роман / Сүрөтчүсү Б.Кошоев. – Фрунзе: Адабият, 1989. – 464 б.

Рецензент: к.и.н., профессор Омурбеков Ч.К.